

LEVENSLANGE UITZICHTLOOSHEID IN INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

Marieke de Hoon, Julie Fraser & Mistale Taylor *

Samenvatting | Dit artikel bespreekt het Nederlandse regime van de levenslange gevangenisstraf in het kader van de internationale rechtsorde: hoe passen andere, vergelijkbare landen de levenslange gevangenisstraf toe, en wat hebben we gezamenlijk afgesproken en als juridisch kader ontwikkeld hieromtrent? De internationale rechtsorde verbiedt de levenslange gevangenisstraf niet, maar verbindt er wel beperkingen aan. Een levenslange gevangenisstraf moet periodiek worden herzien en zowel theoretisch als in de praktijk tot vrijlating *kunnen* leiden. De Nederlandse wijze van uitvoeren van levenslang staat op gespannen voet met de internationale rechtsorde, voornamelijk voor wat betreft de toegang voor levenslanggestraften tot resocialisatie-activiteiten. Omdat zij hiervan verstoken zijn, kunnen zij zich in de praktijk niet kwalificeren voor eventuele vervroegde vrijlating en bestaat er daardoor geen reëel perspectief op het verkorten van de straf. Dit is niet alleen door de internationale rechtsorde vereist, maar ook moreel belangrijk omdat we in Nederland hebben afgesproken te straffen door mensen hun vrijheid te ontnemen, niet hun menselijkheid.

Trefwoorden | Levenslange gevangenisstraf, mensenrechten, Europees Hof voor de Rechten van de Mens, internationaal recht, vervroegde vrijlating, Artikel 3 EVRM

Kluwer Navigator | NTM-NJCM Bull. 2017/16

1 Inleiding

‘Wij hebben ook levenslang’, vertelt Dorien Oudshoorn, weduwe van Jan van Zon die in 2005 één van de dodelijke slachtoffers was van de cafémoord in Rotterdam. De daders kregen levenslang, maar de manier waarop de levenslange gevangenisstraf in Nederland wordt ingevuld staat onder druk. Die manier van het voltrekken van de levenslange gevangenisstraf is inhumaan en in strijd met fundamentele mensenrechten, zo valt af te leiden uit recente oordelen van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Die conclusie volgt ook uit vergelijkend onderzoek over hoe andere staten levenslange gevangenisstraf invullen en uit analyses van het bredere internationale juridische kader. Een vooruitzicht van vrijlating voor levenslanggestraften

- Dr. mr. A.M. de Hoon is Universitair Docent Internationaal recht, internationaal strafrecht en mensenrechten aan de Vrije Universiteit en Directeur Nederlands kantoor en Senior Counsel bij de Public International Law & Policy Group (PILPG); J.A. Fraser, LL.M., is promovendus bij het Studie en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) aan de Universiteit Utrecht en Senior Counsel bij PILPG; M.S.C. Taylor, LL.M., is promovendus aan de Universiteit Utrecht en Counsel bij PILPG. Dit artikel vloeit voort uit het onderzoek dat PILPG Netherlands heeft gedaan voor NJCM-PILP naar de rechtmatigheid van de levenslange gevangenisstraf. De auteurs bedanken met name Andrew Merrylees, Robin de Ruiter, Mike Videler, Rosalie Dieleman en Jasmijn de Zeeuw voor hun uitstekende onderzoekswerk en redactie, alsmede de anonieme reviewers van *NTM | NJCM-Bull.* De drie onderzoeksrapporten van PILPG zijn: *Analysis of Reform Proposal of Life Sentences*: www.publicinternationallawandpolicygroup.org/wp-content/uploads/2016/03/PILPG-NL-Analysis-of-Reform-Proposal-of-Life-Sentences-20.05.16.pdf. *Life Imprisonment Comparative Analysis*: www.publicinternationalallawandpolicygroup.org/wp-content/uploads/2016/03/PILPG-NL-Life-Imprisonment-Comparative-Analysis-26.05.16.pdf. *Life Sentencing in NL Rehabilitation and Remedies*: www.publicinternationalallawandpolicygroup.org/wp-content/uploads/2016/03/PILPG-NL-Life-Sentencing-in-NL-Rehabilitation-and-Remedies-26.05.16.pdf.

roept echter veel onbegrip op onder nabestaanden van slachtoffers van de gruweldaden waarvoor in Nederland ruim 30 veroordeelden een levenslange gevangenisstraf uitzitten. Dorien: 'De daders mogen niet vrijkomen, want ze hebben de vrijheid van mijn man afgepakt. Hij kreeg ook geen perspectief. Het is ook niet humaan dat hij twee kogels in zijn achterhoofd kreeg.'¹

De levenslange gevangenisstraf is niet verboden volgens internationaal recht, inclusief internationale mensenrechtenverdragen.² Wereldwijd kennen en gebruiken veel landen de levenslange gevangenisstraf binnen hun nationale strafsysteemen. Desalniettemin blijft het een omstreden straf.³ Verschillende landen hebben – net als Nederland – de levenslange gevangenisstraf ingevoerd om de doodstraf te vervangen. De doodstraf is ook niet verboden onder internationaal recht maar wordt hevig bekritiseerd onder internationaal recht omdat deze straf allerlei spanningen oplevert met andere rechtsregels.⁴ Binnen het systeem van de Europese rechtsbescherming is de doodstraf uitgebannen door Protocol 13 bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).⁵ De levenslange gevangenisstraf is vanzelfsprekend minder definitief dan de doodstraf omdat het leven niet wordt beëindigd. Desalniettemin wordt ook deze straf vaak gezien als vergelijkbaar met een feitelijke doodstraf.⁶ Belangrijk in deze discussie is ook dat hoewel 'levenslang' in beginsel een veelvoorkomende straf is in de wereld, er veel verschillende wijzen zijn waarop strafrechtssystemen dit invullen.⁷ Bijvoorbeeld, is er (feitelijk) een mogelijkheid tot herziening of niet?⁸ Het is juist op dit punt dat er vraagtekens kunnen worden geplaatst bij het Nederlandse stelsel.

Zoals de aanhef al opperde, ervaren slachtoffers van levenslanggestraften veelal dat ook zij levenslang gestraft zijn en dat de onmenselijkheid van het misdrijf het recht op humane bestraffing wegneemt. Gezien dit soort ervaringen is zorgvuldigheid van discussie en begripsvorming belangrijk. Daarbij is het van belang niet uit het oog te verliezen dat een samenleving niet voor niets straft, en de levenslange straf een bijzondere plaats in dit palet aan straffen inneemt. Deze is bedoeld voor diegenen die de zwaarst mogelijke misdrijven pleegden en ergst mogelijke schuld daarvoor dragen. Echter, zoals dit artikel zal laten zien, hebben vergelijkbare samenlevin-

- 1 'Weduwe moordslachtoffer over versoepelen zwaarste straf: "Wij hebben ook levenslang"', *Editie NL* 1 april 2016.
- 2 Internationaal recht staat alleen levenslange gevangenisstraf toe voor volwassenen. Artikel 37 van het Verdrag inzake de rechten van het kind verbiedt levenslange gevangenisstraf zonder mogelijkheid tot vrijlating voor personen onder de 18 jaar, en sommige rechtsordes hebben elke vorm van levenslange gevangenisstraf verboden voor minderjarigen.
- 3 V. David & J. Fraser, 'Juvenile Criminal Justice before the Inter-American Court of Human Rights: Aims and Limitations of the Imprisonment of Children', in: Y. Haecck, O. Ruiz-Chiriboga & C. Burbano-Herrera (red.), *The Inter-American Court of Human Rights: Theory and practice, present and future*, Cambridge: Intersentia 2015, p. 547, 551.
- 4 International Bar Association, 'The Death Penalty under International Law: A Background Paper to the IBAHRI Resolution on the Abolition of the Death Penalty', 15 mei 2008, online te raadplegen via: www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=5482860b-b9bc-4671-a60f-7b236ab9a1a0; R. Dieter, 'The Death Penalty and Human Rights: US Death Penalty and International Law', *Death Penalty Information Center*, p. 16, online te raadplegen via: www.deathpenaltyinfo.org/Oxfordpaper.pdf. De Human Rights Committee spoort landen wel aan om de doodstraf te verbieden. Zie bijvoorbeeld ook hun recente draft General Comment, online te raadplegen via: <http://ccprcentre.org/ccprpages/draft-general-comment-on-the-right-to-life-death-penalty-under-discussion>.
- 5 Art. 1, Prot. 13 EVRM.
- 6 Zie bijvoorbeeld G. de Beco, 'Life sentences and human dignity', *The International Journal of Human Rights* 2005/3, p. 411-414.
- 7 David & Fraser 2015 (*supra* noot 3), p. 547, 551.
- 8 S. Verelst, 'Life Imprisonment and Human Rights in Belgium', *Human Rights Law Review* 2003/2, p. 279-290, 279.

gen in de wereld elk voor zichzelf en in gezamenlijkheid door middel van internationale afspraken, richtlijnen, beginselen en rechtspraak besloten dat ook deze gedetineerden humanaan en rechtvaardig dienen te worden gestraft.

Dit artikel bespreekt het Nederlandse regime van de levenslange gevangenisstraf in het kader van de internationale rechtsorde: hoe passen andere, vergelijkbare landen de levenslange gevangenisstraf toe, en wat hebben we gezamenlijk afgesproken en als juridisch kader ontwikkeld hieromtrent? De tekst vervolgt door allereerst het Nederlandse regime van de levenslange gevangenisstraf te bespreken. Daarna wordt dit bezien in het internationale kader: eerst op mondiaal niveau door te kijken naar wat staten met elkaar hebben kunnen afspreken in VN verband; en vervolgens in het kader van onze regionale mensenrechtelijke orde: de Raad van Europa. Daar komt eerst het beleids- en reguleringskader aan de orde. Vervolgens bespreken wij hoe dit door staten in Europa wordt uitgewerkt in de nationale rechtsorde. Tot slot volgt een bespreking hoe dit door het Hof van de Raad van Europa – het EHRM – wordt getoetst en beoordeeld in het kader van Artikel 3 van het EVRM dat het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling en bestraffing inhoudt.

2 Levenslang in Nederland

Voor een beperkt aantal misdrijven is het binnen het Nederlands strafrecht mogelijk om aan volwassenen een levenslange gevangenisstraf op te leggen.⁹ Het Nederlandse beleid werd in 2012 door de toenmalige staatssecretaris Teeven in een brief aan de Kamer kernachtig omschreven: 'Levenslang is levenslang. Van terugkeer in de samenleving is geen sprake, tenzij in een uitzonderlijk geval aan een levenslanggestrafte gratie wordt verleend. Derhalve komen levenslanggestraften niet in aanmerking voor activiteiten die gericht zijn op re-integratie in de maatschappij'.¹⁰

Ingevolge artikel 122 Grondwet en artikel 2 Gratiwet kan de Koning gratie verlenen. In de praktijk is het uitzicht op gratie echter zeer beperkt, zo niet afwezig. Van de levenslanggestraften die na 1970 zijn veroordeeld is slechts één gratieverzoek ingewilligd, en dit op grond van terminale ziekte. De man overleed enkele maanden na vrijlating. De uitspraak van het Gerechtshof Den Haag uit 2011 waarin de Staat het beleid van Nederland uiteenzet, is illustratief.¹¹ Daarin overwoog het Hof dat de Staat heeft

'uiteengezet dat onbegeleid verlof niet (meer) past in het verloftoetsingskader dat sinds april 2005 geldt voor levenslanggestraften, welk beleid inhoudt dat zo lang geen perspectief bestaat op gratieverlening geen verlof wordt verleend, en welk beleid in 2007 nog is aangescherpt in de zin dat levenslang gestraften in het geheel geen verlof meer krijgen, waaraan ten grondslag ligt dat voor levenslanggestraften in principe geen gratie wordt overwogen'.¹²

9 Art. 10 Sr. In art. 77(b) Sr wordt uitgesloten dat levenslang wordt opgelegd aan personen onder de 18 jaar.

10 *Kamerstukken II* 2011/12, 24587, 464.

11 Hof 's-Gravenhage 23 november 2011, ECLI:NL:GHSGR:2010:BO5022, r.o. 3.8.

12 Hof 's-Gravenhage 23 november 2011, ECLI:NL:GHSGR:2010:BO5022, r.o. 3.8.

Kortom, gratie en vervroegde invrijheidsstelling zijn uitgesloten voor levenslanggestraften op basis van de redenering dat levenslang in Nederland ook echt levenslang betekent, wat betekent: tot de dood erop volgt.¹³ Op basis van deze redenering zijn levenslanggestraften uitgesloten van deelname aan re-integratieactiviteiten.¹⁴

Dit was niet altijd zo. Tot 2000 bestond er een periodieke herziening voor levenslanggestraften onder de 'Volgprocedure Langgestraften'. In 2009 deelde toenmalig staatssecretaris Albayrak de Tweede Kamer de intentie mee om weer een volgprocedure in te stellen waarbij minimaal één keer per vijf jaar een onderzoek wordt verricht met het oog op diagnostiek en risicotaxatie ten aanzien van de lichamelijke en psychische gezondheid van levenslanggestraften.¹⁵ De ratio hierachter was dat een levenslange gevangenisstraf uitzetten consequenties heeft voor de psychische en fysieke gezondheid van de gedetineerde, en dat overwegingen van humaniteit verplichten tot een duidelijk beleid ten aanzien van levenslanggestraften waarin zij regelmatig zouden worden gemonitord.¹⁶ Echter, een nieuwe politieke wind maakte dat in 2012 het uitgangspunt weer terugkeerde naar de ratio dat levenslang een leven lang duurt en dat het voornemen tot het instellen van een herzieningsprocedure daar niet bij past.¹⁷ Op 24 november 2015 oordeelde de rechtbank Noord-Nederland dat het geen levenslang kon opleggen omdat het Nederlandse regime daaromtrent in strijd is met het EVRM.¹⁸ Tweede Kamerlid Jeroen Recourt diende daarop een motie in die opriep tot wetwijziging met daarin opgenomen een periodieke en onafhankelijke herziening voor elke levenslanggestrafte.¹⁹ Dit werd gevolgd door de klachtbrief van stichting Forum Levenslang aan het European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT).²⁰ Per 1 maart 2017 is het Besluit Adviescollege levenslanggestraften in werking getreden.²¹ Hierin wordt geregeld dat een adviescollege advies geeft aan de Minister over de re-integratieactiviteiten van de levenslanggestrafte. Echter, dit besluit bepaalt dat het eerste advies pas na 25 jaar zal plaatsvinden, wat, zoals dit artikel verder zal betogen aan de hand van internationale rechtspraak, nog steeds een schending van het EVRM zal zijn, omdat het vooralsnog niet voorafgegaan wordt door re-integratie-activiteiten die de herziening ook praktisch realiseerbaar maken.

3 Internationale mensenrechtenverdragen en levenslang

Hoe ziet deze Nederlandse wijze van uitvoeren van levenslang er uit in internationaal perspectief? Zoals reeds gesteld, is de levenslange gevangenisstraf niet verboden onder internationale mensenrechtenverdragen. Er zijn echter wel begrenzingen van de manier waarop de levenslange

13 *Kamerstukken II* 2009/10, 32123 VI, 10.

14 *Idem*.

15 *Idem*.

16 *Idem*.

17 *Kamerstukken II* 2011/12, 24587, 464.

18 Rb. Noord-Nederland 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389.

19 *Kamerstukken II* 2015/16, 34300, 39, p. 1.

20 W.F. van Hattum, 'Letter to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment', *Stichting Forum Levenslang* 16 februari 2016, online te raadplegen via: www.forumlevenslang.nl/nieuws/forum-levenslang-verzoekt-het-cpt-een-onderzoek-in-te-stellen-naar-de-detentieomstandigheden-van-levenslanggestraften/.

21 Besluit Adviescollege levenslanggestraften van 25 november 2016, *Sicrt*. 2016, 65365.

gevangenisstraf mag worden toegepast. Artikel 10, derde lid, van het IVBPR eist bijvoorbeeld: 'Het gevangenisstelsel dient te voorzien in een behandeling van gevangenen die in de eerste plaats is gericht op heropvoeding en reclassering'.²² Dit betekent dat detentie geen puur punitief (vergeldend) doel mag hebben maar als primaire functie moet hebben om de gedetineerde te rehabiliteren. Dit brengt met zich mee dat de gestrafte, zelfs de levenslanggestrafte, enige hoop op vrijlating moet kunnen hebben.²³

Door het decentrale karakter van de internationale rechtsorde, en daarmee samenhangende beperkte mogelijkheden van internationale rechters zich uit te spreken over nationale situaties, bestaat er een relatief beperkte hoeveelheid rechtspraak op het internationale niveau. Van die internationale rechtspraak is het merendeel gericht geweest op de levenslange gevangenisstraf van minderjarigen, en niet zozeer op de levenslange gevangenisstraf als zodanig. Het VN-Mensenrechtencomité, het verdragsorgaan dat de toepassing van het IVBPR controleert, heeft enkele individuele klachten over de rechtmatigheid van de levenslange straf beoordeeld. In de recente zaak *Blessington en Elliot t. Australië*, bijvoorbeeld, werden twee minderjarigen veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor de moord op en verkrachting van een vrouw.²⁴ Relevant voor het leerstuk van levenslang voor meerderjarigen is dat het Comité in deze zaak onder meer constateerde dat er in zijn algemeenheid een mogelijkheid tot herziening van de levenslange gevangenisstraf en enig vooruitzicht op mogelijke vrijlating moet zijn.²⁵ Het Comité bepaalde dat vrijlating meer moet zijn dan een theoretische mogelijkheid en dat de herzieningsprocedure grondig moet zijn. Daarmee bedoelde het Comité dat de nationale autoriteiten die de herziening uitvoeren de vooruitgang van de gedetineerde richting rehabilitatie moeten evalueren en de rechtvaardiging om de straf te laten voortduren.²⁶ Verder werd bevestigd dat een strafrechtelijk systeem niet louter gericht mag zijn op vergelding, en dat het wezenlijk moet werken aan de verbetering en sociale rehabilitatie van de gedetineerde.²⁷

Het VN-Mensenrechtencomité heeft ook twee General Comments geproduceerd die relevant zijn voor het leerstuk van levenslange gevangenisstraf. General Comment No. 35, dat zich richt op het recht op veiligheid en vrijheid van elk persoon (art. 9 IVBPR), stelt dat vervroegde vrijlating niet kan worden geweigerd op basis van arbitraire gronden, en dat een voorspelling van het toekomstige gedrag van de gedetineerde een relevante factor kan zijn in de besluitvorming rondom vervroegde vrijlating.²⁸ In General Comment No. 21 bevestigde het Comité dat geen strafrechtbestel puur vergeldend mag zijn, maar in plaats daarvan moet streven naar verbetering en sociale rehabilitatie van de gedetineerde en dat elke verdragsstaat zich hierover gedetailleerd moet verantwoorden.²⁹

Ten slotte formuleren de UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (UN Rules) als uitgangspunten dat het gevangeniswezen geen leed mag toevoegen aan de al opgelegde

22 Art. 10 lid 3 IVBPR.

23 De Beco 2005 (*supra* noot 6), p. 411-414.

24 VN-Mensenrechtencomité 22 oktober 2014, 1968/2010, par. 7.12 (*Blessington and Elliot/Australia*).

25 VN-Mensenrechtencomité 2014 (*supra* noot 23), par. 7.7.

26 *Idem*, par. 7.7.

27 *Idem*, par. 7.8.

28 VN-Mensenrechtencomité 16 december 2014, CCPR/C/GC/35, par. 20, General Comment No. 35 (*Article 9 on the Liberty and Security of Person*).

29 VN-Mensenrechtencomité 10 april 1992, HRI/GEN/1/Rev.9, par. 10, General Comment No. 21 (*Article 10 on the Humane Treatment of Persons Deprived of Their Liberty*).

straf; dat het verschil tussen het leven in de gevangenis en erbuiten moet worden geminimaliseerd omdat het leidt tot verminderd verantwoordelijkheidsgevoel en dehumanisering van gevangenen; dat behandeling van gedetineerden niet de uitsluiting van de samenleving moet benadrukken maar hun voortdurende deelname daaraan; en dat in anticipatie van een terugkeer-mogelijkheid alle beschikbare middelen moeten worden ingezet om te bevorderen dat gestraften niet alleen de wil maar ook de mogelijkheden hebben om een rechtschapen en zelfstandig leven te leiden.³⁰

Ondanks beperkte bindende juridische bronnen en uitspraken is het beeld dat uit de internationale rechtsorde volgt helder: rehabilitatie staat voorop, de wijze van uitvoering van detentie mag geen leed toevoegen aan de opgelegde straf, en het perspectief op vervroegde vrijlating moet realistisch zijn en niet slechts een theoretische mogelijkheid. In het volgende deel wordt besproken hoe dit internationale raamwerk ten aanzien van de levenslange gevangenisstraf vertaald is in de regionale rechtsorde.

4 Raad van Europa

De Raad van Europa is de organisatie die de Europese landen hebben ingesteld om democratie en mensenrechten in geheel Europa te bevorderen. Het CPT van de Raad van Europa heeft ook aangegeven dat het inhumaan is om een persoon levenslang gevangen te houden zonder enige reële hoop op vrijlating.³¹ Zo riep het bijvoorbeeld Roemenië en Zwitserland niet alleen op om hun regelgeving aan te passen maar stelde het ook dat gedetineerden gedurende het uitzitten van een levenslange gevangenisstraf in staat zouden moeten worden gesteld te participeren in constructieve activiteiten die bijdragen aan persoonlijke verbetering.³²

Daarnaast heeft het Comité van Ministers van de Raad van Europa in een aanbeveling gesteld dat één van de algemene doelen van het management rondom langgestraften is om hun mogelijkheden om succesvol te kunnen herintreden in de samenleving te vergroten en verbeteren.³³ In dezelfde aanbeveling benadrukt het Comité van Ministers dat levenslanggestraften gebruik moeten kunnen maken van constructieve voorbereiding op vrijlating en de mogelijkheid moeten hebben voorwaardelijk vrijgelaten te worden.³⁴ Zijn aanbeveling pleit verder bijvoorbeeld voor een levenslange gevangenisstraf waarbij de nadruk gedurende de tenuitvoerlegging verschuift van vergelding naar deelname aan werk- en opleidingsactiviteiten.³⁵

30 Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, 30 augustus 1955, online te raadplegen via: www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf.

31 Comité tegen Foltering, 'Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from 4 to 10 mei 2012' (4 december 2012), par. 32, online te raadplegen via: www.cpt.coe.int/documents/bgr/2012-32-inf-eng.htm; Comité tegen Foltering, 'Report to the Swiss Federal Government on the visit to Switzerland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment from 10 to 20 oktober 2011' (25 oktober 2012), par. 26, online te raadplegen via: www.cpt.coe.int/documents/che/2012-26-inf-fra.pdf.

32 Comité tegen Foltering 2012 (*supra* noot 31), par. 26 en 32.

33 Aanbeveling CM/Rec(2003)23 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (9 oktober 2003), *On the Management by Prison Administrations of Life Sentence and Other Long-Term Prisoners*, par. 2.

34 Aanbeveling CM/Rec(2003)23, (*supra* noot 33), par. 34.

35 Idem, par. 10.

Tot slot heeft de Raad van Europa verschillende andere niet-bindende juridische instrumenten ontwikkeld, waaronder de European Prison Rules uit 2006, waarin de algemene standaarden van penitentiair beleid in Europa zijn omschreven. Regel 6 van de European Prison Rules houdt bijvoorbeeld in dat alle detentie zo zal worden georganiseerd dat re-integratie in de vrije samenleving van eenieder die zijn vrijheid is ontnomen wordt gefaciliteerd.³⁶ Vergelijkbaar is ook Regel 102.1, waarin als doelstelling van detentie staat omschreven dat het gevangenisregime voor gestraften dient te zijn ontworpen om hen in staat te stellen een verantwoordelijk en misdaadvrij leven te leiden.³⁷

Het juridisch en beleidsraamwerk van de Raad van Europa bevestigt aldus het beeld dat voortvloeit uit de bredere internationale rechtsorde. Verbetering van de gedetineerde en rehabilitatie staat voorop. Het EHRM heeft zich veelvuldig uitgesproken over de wijze waarop de staten van de Raad van Europa invulling geven aan de levenslange gevangenisstraf, op basis van compatibiliteit met het EVRM. Voordat die rechtspraak wordt besproken, worden in het volgende deel eerst de kaders geschetst van de verschillende wijzen waarop nationaal invulling wordt gegeven aan de levenslange gevangenisstraf.

5 Levenslang in andere Europese landen

In de nationale rechtsordes binnen Europa wordt verschillend invulling gegeven aan de levenslange gevangenisstraf. Aan de ene kant zijn er staten zoals Nederland en het Verenigd Koninkrijk die de levenslange gevangenisstraf ook echt levenslang laten duren, zonder echt ruimte te hebben voor afwijking daarvan. Aan de andere kant zijn er staten zoals Duitsland en Italië die de positie nemen dat 'echte' levenslange gevangenisstraffen onacceptabel zijn. De Italiaanse en Spaanse grondwetten bepalen bijvoorbeeld dat alle gevangenisstraffen gericht moeten zijn op de rehabilitatie van gedetineerden.³⁸ Zo stelde het Italiaanse Constitutionele Hof dat een levenslange gevangenisstraf alleen verenigbaar is met de Grondwet als er een mogelijkheid tot vervroegde vrijlating bestaat.³⁹ Dit wordt hieronder verder besproken.

Het Duitse Constitutionele Hof bekeek de levenslange gevangenisstraf in het licht van de grondwettelijke bescherming op menselijke waardigheid en erkende dat een levenslange gevangenisstraf het verlies van persoonlijke waardigheid en hoop met zich meebrengt, en daarmee het recht op rehabilitatie ontkent.⁴⁰ Het Hof overwoog verder dat respect voor menselijke waardigheid met zich brengt dat er een procedure vereist is die verder gaat dan een losjes gestructureerde gratieprocedure, met het oog op een draaglijke tenuitvoerlegging van de gevangenisstraf voor de gedetineerde. Daarom droeg het Hof de Duitse wetgevende macht op om het Wetboek van Strafrecht te wijzigen door daarin een door de rechterlijke macht gecontroleerde mogelijkheid

36 Aanbeveling CM/Rec(2006)2 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (11 januari 2006), *On European Prison Rules*, rule 6.

37 Idem, rule 102.1.

38 Art. 25 lid 2 van de Grondwet (Spanje) 1978, online te raadplegen via: www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf; art. 27 lid 3 van de Grondwet (Italië) 1948, online te raadplegen via: www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

39 Constitutioneel Hof (Italië) 24 juni 1997, No. 161/1997.

40 Constitutioneel Hof (Duitsland) 21 juni 1977, 45 BVerfGE 187, online te raadplegen via: www.hrcr.org/safrica/dignity/45bverfge187.html.

tot vervroegde vrijlating op te nemen, gecombineerd met behoorlijke rechtsbescherming. Als gevolg daarvan regelt de huidige wetgeving dat voor elke levenslanggestrafte in Duitsland vervroegde vrijlating wordt overwogen nadat de gedetineerde vijftien jaar heeft uitgezeten.⁴¹ Vervroegde vrijlating wordt toegekend indien de ernst van de schuld van de levenslanggestrafte voortzetting van de straf niet noodzaakt.⁴²

Het minimum van de straf lengte dat de levenslanggestrafte heeft uitgezeten voordat hij of zij in aanmerking komt voor vervroegde vrijlating verschilt tussen staten in Europa. In het algemeen vereist de wetgevende macht een minimumtermijn voor het uitzitten van detentie voordat vervroegde vrijlating wordt overwogen. Die varieert tussen 12 en 25 jaar.⁴³ Zo komen levenslanggestrafte in staten als Polen, Slovenië en Slowakije in aanmerking voor vervroegde vrijlating na 25 jaar, vergeleken met 20 jaar in Kroatië en Roemenië.⁴⁴

Jurisprudentie in Europese staten laat ook zien dat er een toenemende nadruk en verantwoordelijkheid ligt op rehabilitatie van de levenslanggestrafte.⁴⁵ Zo oordeelde het Duitse Constitutionele Hof dat rehabilitatie grondwettelijk verplicht is in elke gemeenschap die menselijke waardigheid centraal stelt.⁴⁶ Het Hof benadrukte dat gevangenen de plicht hebben om resocialisatie van gedetineerden na te streven zodat zij hun vermogen behouden om het leven het hoofd te bieden, en om de negatieve effecten van detentie, zoals destructieve persoonlijkheidsveranderingen, tegen te gaan.⁴⁷ Hoewel het Hof erkende dat bepaalde gedetineerden wellicht nooit rehabiliteren en een gevaar blijven voor de samenleving, moet het onvermogen om te rehabiliteren een consequentie zijn van persoonlijke omstandigheden en niet van het feit dat geen rehabiliterende activiteiten beschikbaar werden geboden.⁴⁸ Kortom: het enkele feit dat een individu een levenslange gevangenisstraf uitzit, betekent niet dat die persoon uitgesloten mag worden van rehabiliterende activiteiten.⁴⁹ In een latere zaak bevestigde het Hof expliciet dat dit van toepassing is op alle levenslanggestrafte, ongeacht de aard van de gepleegde misdrijven.⁵⁰

41 Art. 38 Wetboek van Strafrecht (Duitsland) 2013, online te raadplegen via: www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.khtml.

42 Art. 57 en 57(a) Wetboek van Strafrecht (Duitsland) 2013, online te raadplegen via: www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html.

43 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 68 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

44 Art. 78 lid 3 Wetboek van Strafrecht (Polen) 1997, online te raadplegen via: www.imolin.org/doc/amlid/Poland_Penal_Code1.pdf; art. 88 lid 3 Wetboek van Strafrecht (Slovenië) 2009, online te raadplegen via: www.policija.si/eng/images/stories/Legislation/pdf/CriminalCode2009.pdf; art. 47 lid 1 sub b Wetboek van Strafrecht (Slowakije) 2006, online te raadplegen via: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes; art. 72 Wetboek van Strafrecht (Roemenië) 2005, online te raadplegen via: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8.

45 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 117 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*); D. van Zyl Smit, P. Weatherby & S. Creighton, 'Whole Life Sentences and the Tide of European Human Rights Jurisprudence: What is to Be Done?', *Human Rights Law Review* 2014/14, afl. 1, p. 68.

46 Constitutioneel Hof (Duitsland) 21 juni 1977, 45 BVerfGE 187, online te raadplegen via: www.hrcr.org/safrica/dignity/45bverfge187.html.

47 Idem.

48 Idem.

49 Idem.

50 Constitutioneel Hof (Duitsland) 24 april 1986, 72 BVerfGE 105, online te raadplegen via: www.servat.unibe.ch/dfr/bv072105.html.

Het Italiaanse Constitutionele Hof kwam tot een vergelijkbare conclusie in zijn uitspraak in 1974 waarin het overwoog dat, overeenkomstig met de Italiaanse Grondwet,⁵¹ rehabilitatie het doel van elke straf en het recht van elke gedetineerde is.⁵² In een latere zaak bevestigde het Hof dit en legde vervolgens uit dat de mogelijkheid tot vervroegde vrijlating nauw verbonden is met rehabilitatie.⁵³

In landen in Europa is de levenslange gevangenisstraf de zwaarst beschikbare straf, omdat de doodstraf niet meer wordt toegepast. Echter, zoals de internationale rechtsorde en die van de Raad van Europa laat zien, is de wijze waarop de levenslange gevangenisstraf wordt uitgevoerd onderhevig aan beperkingen. Die beperkingen richten zich op de behandeling van levenslanggestraften en de periodieke herziening van de noodzaak de detentie voort te zetten. Het beeld dat ontstaat uit de regelgeving en praktijk van de uitvoering van levenslang is dat binnen Europa de nadruk ligt op het rehabiliteren van gedetineerden in plaats van vergelding. Daarnaast vinden bijna alle Europese landen het noodzakelijk om levenslanggestraften een realistisch perspectief op vervroegde vrijlating te geven. Zoals te zien is in het volgende deel, constateert het EHRM zelfs een schending van Artikel 3 EVRM indien nationale strafstelsels niet voldoen aan deze uitgangspunten van het perspectief op rehabilitatie en vervroegde vrijlating.

6 ‘Straatsburg-proof’

Deze spanningen rondom levenslang spelen ook in Nederland. Zoals hierboven is besproken, heeft de rechterlijke macht geoordeeld dat de huidige manier van uitvoeren van de levenslange straf niet voldoet aan de vereisten van het EHRM. Bij de begrotingsbehandeling op 26 november 2015 zei staatssecretaris Dijkhoff dat hij zou proberen om het systeem rondom levenslang zoals dat nu bestaat in Nederland zoveel mogelijk te behouden en met een voorstel te komen om het ‘Straatsburg-proof’ te maken. Letterlijk zei Dijkhoff:

[D]e rechter zei gisteren (...): als u levenslang blijft organiseren zoals het is, leidt dat ertoe dat mensen in de praktijk geen levenslang opgelegd krijgen maar een tijdelijke gevangenisstraf. Dat vind ik een zorgwekkend signaal. Ik wil zoveel mogelijk behouden dat levenslang een instrument is, niet alleen een dode letter in het wetboek maar een instrument dat wordt gebruikt door rechters om mensen die zware misdrijven hebben begaan zo lang mogelijk vast te houden.⁵⁴

De jurisprudentie van het EHRM vormt voor Nederland een toetssteen om te bezien of het Nederlandse juridische en beleidsmatige raamwerk voldoet aan de intentie en afspraken om een strafbestel en penitentiair systeem te hebben dat rechtvaardig straft zonder onmenselijk of vernederend uit te werken voor de gedetineerde.

Zoals hierboven ook al besproken, heeft ook de Nederlandse rechterlijke macht al uitgesproken dat het huidige systeem op gespannen voet staat met het EVRM. Het gevolg is dat rechters

51 Art. 27 lid 3 Grondwet (Italië) bepaalt dat straffen niet inhumain mogen zijn en gericht moeten zijn op het rehabiliteren van de veroordeelde. Zie www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf.

52 Constitutioneel Hof (Italië) 27 juni 1974, no.204/1974.

53 Constitutioneel Hof (Italië) 24 juni 1997, No.161/1997.

54 Behandeling van de begroting Ministerie Veiligheid en Justitie, *Kamerstukken II* 2015/16, 34300.

aangeven terughoudend te zijn met het opleggen van de levenslange gevangenisstraf omdat de uitvoering ervan de rechten van de mens zou schenden. Het is daarom van belang te begrijpen waar die spanning met het EVRM precies bestaat, zodat ook op basis daarvan kan worden begrepen hoe het huidige systeem veranderd kan worden zodat het daadwerkelijk in overeenstemming is met de vereisten van humaniteit en het Nederlandse rechtsbestel optimaal kan functioneren.

Het EHRM heeft uitgelegd dat artikel 3 EVRM, dat het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling en bestraffing behelst, inhoudt dat er een perspectief op vrijlating moet zijn en dat dit impliceert dat er een mogelijkheid moet zijn voor de gedetineerde om zich te rehabiliteren.⁵⁵ Hoewel er geen expliciet recht op rehabilitatie af te leiden is uit het EVRM, heeft het EHRM in zich in jurisprudentie uitgebreid uitgelaten over de verplichting van staten ten aanzien van de rehabilitatie van gedetineerden. De meeste zaken worden behandeld in het kader van artikel 3. Daarnaast zijn er ook zaken besproken onder artikel 5 EVRM, dat gaat over het verbod op het onrechtmatig ontnemen van de vrijheid van mensen. De artikel 5-zaken worden hieronder niet besproken maar bevestigen het beeld dat uit de artikel 3-jurisprudentie ontstaat, namelijk dat de manieren waarop detentie wordt uitgevoerd beperkt zijn door de notie van menselijke waardigheid van alle mensen, inclusief levenslanggestraften.

In de zaak *Kafkaris t. Cyprus* zette het EHRM het kader rondom de rechtmatigheid van levenslange gevangenisstraf uiteen.⁵⁶ Een Cypriotisch hof had dklager schuldig bevonden aan moord en tot levenslang veroordeeld. Het EHRM oordeelde dat het opleggen van een levenslange gevangenisstraf aan een meerderjarige in beginsel geen schending oplevert met het EVRM, maar dat als er geen mogelijkheid is om de straf te verminderen dit mogelijk in strijd is met artikel 3 EVRM.⁵⁷ Het EHRM overwoog dat er binnen een nationaal strafrechtstelsel een systeem moet zijn om vervroegde vrijlating te overwegen, dat dit zowel *de iure* als *de facto* (dus zowel theoretisch als in de praktijk) mogelijk moet zijn, en dat dit meeweegt in het bepalen of een levenslange gevangenisstraf in overeenstemming is met artikel 3 EVRM.⁵⁸ Staten mogen zelf bepalen op welke manier ze dit invullen,⁵⁹ zolang er maar een systeem bestaat dat een praktische mogelijkheid geeft om vervroegde vrijlating te overwegen.

Deze *Kafkaris*-redenering heeft het EHRM herhaald in verschillende andere zaken, inclusief *Garagin t. Italië*⁶⁰ en *Streicher t. Duitsland*,⁶¹ waar het Hof net als in *Kafkaris* oordeelde dat de betreffende landen aan deze voorwaarden voldeden. In *Garagin* voegde het EHRM daar bijvoorbeeld nog aan toe dat louter het feit dat er een levenslange gevangenisstraf is opgelegd, onvoldoende ernst met zich meebrengt ('necessary level of gravity') om een zaak te brengen binnen de reikwijdte van artikel 3.⁶² In *Iorgov (Nr. 2) t. Bulgarije* oordeelde het EHRM dat het ook geen schending was dat de Bulgaarse vicepresident een verzoek om gratie had geweigerd, omdat

55 D. van Zyl Smit, P. Weatherby & S. Creighton 2014 (*supra* noot 45), p. 59; EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*); EHRM (GK) 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*).

56 EHRM (GK) 12 februari 2008, 21906/04 (*Kafkaris/Cyprus*).

57 EHRM (GK) 12 februari 2008, 21906/04, r.o. 97 (*Kafkaris/Cyprus*).

58 EHRM (GK) 12 februari 2008, 21906/04, r.o. 98 (*Kafkaris/Cyprus*).

59 EHRM (GK) 12 februari 2008, 21906/04, r.o. 104-105 (*Kafkaris/Cyprus*).

60 EHRM 29 april 2008, 33290/07 (*Garagin/Italië*).

61 EHRM 10 februari 2009, 40384/04 (*Streicher/Duitsland*).

62 'Le fait d'imposer au requérant une peine de réclusion à perpétuité n'a partant pas atteint le niveau de gravité nécessaire pour tomber dans le champ d'application de l'article 3' – EHRM 29 april 2008, 33290/07 (*Garagin/Italië*).

de klager opnieuw een aanvraag kon indienen en er dus nog steeds een mogelijkheid tot herziening bestond.⁶³ Kortom, het uitgangspunt van het EHRM is dat er een herzieningsprocedure moet zijn die niet alleen theoretisch maar ook feitelijk een mogelijkheid moet geven tot vervroegde vrijlating, maar het Hof heeft zich terughoudend opgesteld voor wat betreft de precieze invulling hiervan.

De zaak *Vinter t. het Verenigd Koninkrijk* uit 2013 betekende een significante volgende stap in de beantwoording van de vraag hoe levenslange gevangenisstraf valt te rijmen met fundamentele rechten van de mens. In het Verenigd Koninkrijk was de enige manier om tot vervroegde vrijlating van een levenslanggestrafte te komen een discretionair besluit van de Secretary of State, die dit uitsluitend deed op humanitaire gronden zoals een terminale ziekte.⁶⁴ Hier vond het EHRM dat het Verenigd Koninkrijk wel artikel 3 EVRM had geschonden omdat het in de praktijk niet mogelijk was om de straf te verkorten. Het Hof oordeelde dat het perspectief op vrijlating wel reëel moest zijn en dat in dit geval de bevoegdheid van de Secretary of State onduidelijk was.⁶⁵

Verder gaf het EHRM richtlijnen voor wat betreft de vorm van de herzieningsprocedures voor levenslange gevangenisstraf, namelijk dat in de herziening ook moet worden meegenomen of er veranderingen zijn opgetreden in de persoon en ontwikkeling van de levenslanggestrafte gedurende de straf, waardoor voortzetting van de detentie mogelijk niet langer gerechtvaardigd is op penologische gronden.⁶⁶ Het Hof benadrukte daarbij dat het niet zijn plaats is om voor te schrijven aan staten welke vorm de herzieningsprocedure zou moeten nemen, maar dat het wel waarneemt dat er een toenemende steun bestaat voor een systeem waarin herziening niet langer dan 25 jaar na strafoplegging plaatsheeft, en met nadere periodieke herzieningen daarna.⁶⁷ Het belang van de *Vinter*-uitspraak gaat verder dan slechts het punt van procedurele hervorming. In haar 'concurring opinion' bevestigde rechter Ann Power-Forde dat gedetineerden het 'recht op hoop' moeten behouden en dat hen de mogelijkheid moet worden gegeven te rehabiliteren terwijl zij hun straf uitzitten.⁶⁸ Het EHRM merkte verder op dat rehabilitatie niet mogelijk is zonder enig perspectief op vrijlating en dat het onredelijk is te verwachten dat een gedetineerde kan toewerken naar rehabilitatie zonder te weten wat hij of zij kan doen om in aanmerking te komen voor vrijlating en onder welke omstandigheden.⁶⁹ In de *Vinter*-uitspraak bouwt het EHRM daarmee voort op zijn eerdere uitspraken waarin de ontwikkeling van EVRM-staten naar een uitgangspunt van rehabilitatie in plaats van louter vergelding wordt geïdentificeerd,⁷⁰ en dat omdat het gebrek aan perspectief op vrijlating geen stimulans geeft aan gedetineerden om te rehabiliteren, dit feitelijk de sociale dood van de gedetineerde tot gevolg heeft.⁷¹ Dit is een belangrijk element in de redenering van het Hof naar een verplichting om periodieke herziening te hebben ten aanzien van levenslanggestraften.

63 EHRM 2 september 2010, 36295/02, r.o. 59 (*Iorgov/Bulgarije nr. 2*).

64 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 12 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

65 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 129 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

66 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 119 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

67 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 120 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

68 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*), 'concurring opinion' van rechter Power-Forde.

69 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 122 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

70 EHRM (GK) 9 juli 2013, 66069/09, 130/10 & 3896/10, r.o. 115 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).

71 Van Zyl Smit, Weatherby & Creighton 2014 (*supra* noot 45), p. 66.

In de kern draait deze *Vinter*-uitspraak dus om het begrip van menselijke waardigheid en de aanname dat een levenslange gevangenisstraf zonder perspectief op vrijlating alle hoop wegneemt die een gedetineerde zou kunnen hebben. Dit gebrek aan hoop kan worden gezien als inherent vernederend en schadelijk voor de (psychische) gezondheid van de gedetineerde, en zo als het ware een langzame vorm van foltering.⁷²

In navolging van *Vinter* is het EHRM in het bijzonder kritisch geweest ten aanzien van het gebruiken van het middel van gratie als enige vorm van herziening. In de zaak *Öçalan t. Turkije* (Nr. 2) van 2014 oordeelde het Hof dat het feit dat de Turkse president alleen bevoegd was om tot vervroegde vrijlating te besluiten in geval van ouderdom of ziekte, niet overeen kwam met de notie van 'perspectief op vrijlating' en daarmee een schending van artikel 3 inhield.⁷³ In de vergelijkbare *László Magyar t. Hongarije* zaak werd succesvol betoogd dat sinds de introductie van de presidentiële gratiemogelijkheid er nog nooit een succesvol beroep op was gedaan.⁷⁴ Het EHRM oordeelde dat artikel 3 was geschonden omdat de gratiemogelijkheid onduidelijk was ten aanzien van de omstandigheden waaronder een gedetineerde in aanmerking zou kunnen komen voor vervroegde vrijlating.⁷⁵ Het Hof merkte hierbij op dat niet werd meegenomen of er veranderingen in de gedetineerde en vooruitgang richting rehabilitatie plaats had gevonden.⁷⁶ In *Harakchiev en Tolumov t. Bulgarije* oordeelde het EHRM dat een schending had plaatsgevonden omdat de presidentiële gratiemogelijkheid ondoorzichtig was en geen formele of zelfs maar informele waarborgen bevatte.⁷⁷ Verder is het nog relevant op te merken dat in de *Čačko t. Slowakije* zaak de aanvrager ook betoogde dat zijn levenslange straf zonder mogelijkheid tot vervroegde vrijlating een schending van het EVRM inhield, maar dat het EHRM geen veroordeling uitsprak omdat Slowakije gedurende de procedure bij het EHRM een gerechtelijke herzieningsprocedure had ingesteld.⁷⁸

Een volgende mijlpaal in de jurisprudentie is een uitspraak uit 2016 waarin Nederland werd aangesproken op het schenden van het EVRM, omdat er geen *de facto*, dus feitelijk, perspectief bestond op vervroegde vrijlating.⁷⁹ De zaak *Murray t. Nederland* ging erom dat doordat de levenslang gedetineerde Murray geen enkele psychiatrische behandeling was gegeven, het risico van recidive te hoog zou blijven om hem in aanmerking te laten komen voor vervroegde vrijlating.⁸⁰ In de uitspraak legde het EHRM uit dat een levenslanggestrafte een realistische mogelijkheid moet hebben om vooruitgang te maken richting rehabilitatie.⁸¹ Het EHRM oordeelde dat artikel 3 EVRM was geschonden doordat door het gebrek aan iedere behandelmogelijkheid elk verzoek tot vervroegde invrijheidsstelling feitelijk zinloos zou zijn, omdat Murray nooit zou kunnen aantonen dat hij significante vooruitgang heeft geboekt richting rehabilitatie.⁸² Deze zaak onderstreept dus het vereiste van een perspectief op vrijlating en dat de feitelijke beschik-

72 De Beco 2005 (*supra* noot 6), p. 411-414.

73 EHRM 18 maart 2014, 24069/03, 197/04, 6201/06 & 10464/07, r.o. 203-307 (*Öçalan/Turkije* (Nr. 2)).

74 EHRM 20 mei 2014, 73593/10, r.o. 32-33 (*László Magyar/Hongarije*).

75 EHRM 20 mei 2014, 73593/10, r.o. 58 (*László Magyar/Hongarije*).

76 EHRM 20 mei 2014, 73593/10, r.o. 58 (*László Magyar/Hongarije*).

77 EHRM 8 juli 2014, 15018/11 & 61199/12, r.o. 262 (*Harakchiev en Tolumov/Bulgarije*).

78 EHRM 22 juli 2014, 49905/08, r.o. 80, 82 (*Čačko v Slovakia*).

79 EHRM (GK) 26 april 2016, 10511/10, r.o. 87 (*Murray/Nederland*).

80 EHRM (GK) 26 april 2016, 10511/10, r.o. 87 (*Murray/Nederland*).

81 EHRM (GK) 26 april 2016, 10511/10, r.o. 109 (*Murray/Nederland*).

82 EHRM (GK) 26 april 2016, 10511/10, r.o. 125 (*Murray/Nederland*).

baarheid van rehabilitatieve maatregelen hiervoor noodzakelijk is. Het gaat er hierbij om dat er een herzieningsprocedure bestaat die de mogelijkheid geeft tot vervroegde vrijlating.⁸³ Dit betekent niet dat de levenslanggestrafte ook moet worden vrijgelaten en ook niet dat er een onmiddellijke invrijheidsstelling plaats zou moeten vinden.⁸⁴ Het gaat erom dat er een mogelijkheid is, dat daarvoor een heldere procedure bestaat en dat rehabiliterende maatregelen ook moeten bewerkstelligen dat het perspectief op vrijlating niet alleen theoretisch maar ook feitelijk mogelijk is.

De meest recente ontwikkeling in de internationale rechtsorde ten aanzien van de levenslange gevangenisstraf is de uitspraak van de Grote Kamer op 17 januari 2017 in de zaak *Hutchinson t. het Verenigd Koninkrijk*.⁸⁵ In deze uitspraak oordeelde het EHRM dat de regels van het Verenigd Koninkrijk ten aanzien van vervroegde vrijlating voor levenslanggestraften geen schending opleveren van artikel 3 EVRM. De uitspraak volgt de *Vinter*-beslissing, maar lijkt ook enigszins tegenstrijdig omdat beide uitspraken het Verenigd Koninkrijk betreffen. Het komt er op neer dat het EHRM in de *Hutchinson*-zaak zegt dat een Court of Appeal-zaak⁸⁶ in het Verenigd Koninkrijk de benodigde duidelijkheid heeft gebracht en de discrepantie heeft weggenomen die in de *Vinter*-zaak werd geconstateerd en tot vaststelling van de schending leidde.⁸⁷ Deze uitspraak van het Court of Appeal hield in dat de Minister van Justitie de plicht heeft zijn of haar bevoegdheden uit te oefenen in overeenstemming met artikel 3 EVRM, wat vereist dat een levenslanggestrafte wordt vrijgelaten als voortzetting van de detentie geen legitiem penologisch doel dient.⁸⁸ Het EHRM heeft in dit besluit geen verandering aangebracht in zijn jurisprudentie ten aanzien van het beginsel dat artikel 3 vereist dat de levenslange gevangenisstraf zowel theoretisch als feitelijk te verlagen moet zijn, wat inhoudt dat er zowel een vooruitzicht op vrijlating moet zijn voor de gedetineerde als een mogelijkheid tot herziening.⁸⁹ In de *Hutchinson*-zaak oordeelde het EHRM dat de wijze waarop het Verenigd Koninkrijk de levenslange gevangenisstraf organiseert, overeenkomt met deze vereisten. Sommige commentatoren hebben lof uitgesproken over de positie van het EHRM en zijn vermogen om te luisteren en converseren met nationale rechtbanken, terwijl anderen het EHRM bekritisieren dat het hiermee inconsistente zou hebben geïntroduceerd.⁹⁰

Of deze kritiek nu wel of niet terecht is, het beeld dat ook uit de rechtspraak van het EHRM opdoemt en in overeenstemming is met de andere bronnen in de internationale rechtsorde die in dit artikel zijn besproken, is dat het recht nog steeds weergeeft dat levenslanggestraften een reële hoop moeten hebben op rehabilitatie en vrijlating. Op basis hiervan kunnen vraagtekens geplaatst worden bij het Nederlandse systeem in het licht van de regels die door de internationale rechtsorde aan de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf gesteld worden. Echter, in de *Hutchinson*-zaak benadrukt het EHRM tevens dat gerechtelijke en uitvoerende instanties

83 EHRM 20 mei 2014, 73593/10, r.o. 72 (*László Magyar/Hongarije*).

84 EHRM 8 juli 2014, 15018/11 & 61199/12, r.o. 268 (*Harachiev and Tolumov/Bulgarije*).

85 EHRM (GK) 17 januari 2017, 57592/08 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*).

86 UK Court of Appeals (Verenigd Koninkrijk) 18 februari 2014, *R v. McLoughlin* [2014] EWCA Crim 188, online te raadplegen via: www.judiciary.gov.uk/judgments/r-v-mcloughlin-and-r-v-newell/

87 EHRM (GK) 17 januari 2017, 57592/08, r.o. 40, 70 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*); EHRM 3 februari 2015, 57592/08, r.o. 25 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*).

88 EHRM 3 februari 2015, 57592/08, r.o. 23 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*).

89 EHRM (GK) 17 januari 2017, 57592/08, r.o. 42 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*).

90 Zie ook de 'dissenting opinion' van rechter Pinto de Albuquerque, die gevolgd is door rechter Sajo (in concurrence).

de herziening van de straf kunnen uitvoeren, dat specifieke tijdsspanne niet gegeven is, en dat de 'margin of appreciation' van toepassing is op deze zaken.⁹¹ Dit maakt dus dat er ruimte is voor elk nationale systeem, inclusief het Nederlandse, om het op eigen wijze in te vullen, zolang het maar in overeenstemming is met de minimale vereisten van artikel 3 EVRM, zoals geïnterpreteerd door het EHRM.

7 Conclusie

De internationale rechtsorde verbiedt de levenslange gevangenisstraf niet, maar verbindt er wel beperkingen aan. Zowel op mondiaal niveau als in de regionale Europese rechtsorde wordt vereist dat een gevangenisstraf, ook de levenslange straf, in beginsel verkortbaar is. Dat betekent dat een levenslange gevangenisstraf periodiek moet worden herzien en zowel *de jure* als *de facto*, dus zowel theoretisch als in de praktijk, tot vrijlating *kan* leiden. Dat betekent niet dat een herziening van de levenslange gevangenisstraf ook hoeft te leiden tot vervroegde vrijlating. Integendeel, het uitzitten van de levenslange gevangenisstraf is volstrekt verenigbaar met de internationale rechtsorde. Wat niet toegestaan is, is dat er praktisch geen enkele mogelijkheid bestaat dat de straf wordt ingekort voor een specifiek geval waarin dit wel gerechtvaardigd zou zijn. Kortom, er moet een reëel perspectief zijn op vervroegde vrijlating.

Voor de Nederlandse situatie, ook in het licht van de recente inwerkingtreding van het Besluit Adviescollege levenslanggestraften, betekent dit met name dat er spanning lijkt te bestaan voor wat betreft de toegang tot levenslanggestraften tot resocialisatie-activiteiten. In de *Murray t. Nederland*-zaak benadrukte het EHRM het belang van rehabilitatie. Dit sluit ook aan bij het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten dat in artikel 10, derde lid, vereist dat een penitentiaal systeem zich primair richt op rehabilitatie. De vrijheidsstraf is hierbij de punitieve component, het verblijf in de inrichting moet zich richten op rehabilitatie. Dit brengt met zich mee dat de gevangene enige hoop moet kunnen hebben op vrijlating, zelfs wanneer hij een levenslange straf uitzit. Dit sluit ook aan bij de UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners waarin staat dat een gevangenis zich dient in te spannen opdat een gestrafte een rechtschapen leven moet kunnen leiden na vrijlating. Daarom moet het verblijf in een gevangenis zich richten op rehabilitatie. Wat dit precies inhoudt, hangt af van het specifieke geval. Voor Murray betekende dit dat hij medische of psychologische zorg nodig had gehad om zijn rehabilitatie te faciliteren. Voor anderen ligt dit mogelijk meer in de hoek van educatie en/of andere vormen van reclassering.

Cruciaal hierbij is dat enkel een tussentijdse toetsing niet aan het vereiste voldoet om reëel perspectief te hebben op vrijlating. In de *Murray*-zaak legde het EHRM uit dat de afwezigheid van enige behandelingsmogelijkheid een schending betekende van artikel 3 EVRM omdat elk verzoek tot vervroegde vrijlating in de praktijk zinloos was omdat de gevangene geen significante voortgang richting rehabilitatie had kunnen aantonen. Dit geldt ook voor wat betreft de tussentijdse toetsing zoals deze nu ingevoerd wordt, als hier geen mogelijkheden tot rehabilitatie aan vooraf gaan. Voorafgaand aan zo'n periodieke toetsing moeten dus rehabilitatieve mogelijkheden

91 EHRM (GK) 17 januari 2017, 57592/08, r.o. 45, 50, 69 (*Hutchinson/Verenigd Koninkrijk*).

bestaan, want wat is het nut van een periodieke toetsing als de persoon geen mogelijkheden heeft gekregen voortgang te maken op hetgeen hij wordt getoetst: rehabilitatie?

Kortom, de internationale rechtsorde schrijft voor dat maatregelen op het gebied van rehabilitatie moeten worden geboden gedurende het uitzitten van de levenslange straf, en worden aangevangen voordat de strafherziening plaatsvindt, zodat deze een realistische mogelijkheid tot vervroegde vrijlating biedt. Het huidige stelsel, inclusief het in maart 2017 ingevoerde adviescollege, lijkt hier onvoldoende aan te voldoen. Nederland kan ervoor kiezen om op die rand te blijven koersen, en te hopen dat het net voldoende is om de toets van Straatsburg te kunnen doorstaan. Maar we moeten ons hierbij afvragen welk doel dit dient. De internationale rechtsorde is een reflectie van wat samenlevingen gerechtvaardigd vinden. In plaats van de internationale rechtsorde te zien als een extern opgelegde last waar geforceerd aan voldaan moet worden, is het beter te begrijpen als een rijkheid aan voorbeelden aan de hand waarvan we ons rechtsstelsel kunnen inrichten in overeenstemming met ook onze eigen opvattingen over menselijke waardigheid. De internationale rechtsorde vereist niet dat de levenslange gevangenisstraf wordt afgeschaft, en ook niet dat de levenslanggestrafte vervroegd vrij moet worden gelaten. Slechts dat dit mogelijk moet zijn als de straf niet langer te rechtvaardigen is. In plaats van te koersen op een dubieuze rand van wat wel en niet overeenstemt met het recht, kan Nederland er ook voor kiezen de levenslange gevangenisstraf zo in te richten dat die in overeenstemming is met de menselijke waardigheid. In plaats van de uitzonderingspositie die levenslanggestraften nu krijgen, zouden zij ook gewoon mee kunnen doen aan de activiteiten die andere gedetineerden tot hun beschikking hebben. Daarmee krijgen ook de levenslanggestraften een wat minder mensonterend bestaan, terwijl zij wel de vrijheidsontneming ondergaan zoals de rechter ook heeft opgelegd. Aan de hand van die activiteiten op het gebied van rehabilitatie kan de gedetineerde dan ook op zinvolle wijze worden getoetst voor een mogelijke vervroegde vrijlating. Dit is niet alleen vereist door de internationale rechtsorde, maar vooral een manier van omgaan met mensen waar we als samenleving trots op moeten kunnen zijn. Straffen doen wij door de mensen hun vrijheid te ontnemen, niet hun menselijkheid.